

УДК 141.7

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2020.28.3>

СТРАХ ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Олексій Бучин

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
історико-юридичний факультет,
кафедра політології, права та філософії
вул. Графська, 2, 16600, м. Ніжин, Чернігівська область, Україна*

Страх притаманний людині як біологічній істоті і є складовою інстинкту самозбереження. Такий страх називають «тваринним». Чинниками страху є не тільки біологічні засади людського буття, але і соціальні засади. Страх створюється штучно і використовується людьми проти людей як потужний чинник суспільного буття: приниження людської гідності. Страх є психологічним станом людей. Деяких людей дуже легко налякати та залякати. Коли з'явилась інформація про смертельно-небезпечний корона-вірус, то тут же з'явилися шахраї з продажу «вакцини». Паніка дає можливість шахраям заробити. Налякані люди можуть спричинити паніку та безлад у суспільстві. Страх оселяється в душах людей завдяки живим прикладам жахливого у суспільстві. Жах є станом буття. Коли є жах, то ми так і кажемо: «жахливе буття», «жахливі умови буття», «люди живуть в жахливих умовах» тощо. Жах вказує на межу буття-небуття. Питання життя та смерті може постати, наприклад, у разі відміни державного регулювання: усувається регулювання державою дорожньої безпеки, медичного обслуговування тощо і можна очікувати збільшення дорожніх катастроф, збільшення смертельних випадків.

Страх стає масовим під час репресій. Минуло 75 років, як був звільнений Аушвіц-Біркенау – один з найбільших нацистських концтаборів, що існував з 1940 року поблизу міста Освенцим у Польщі. Концтаборів було багато, але деякі мали спеціальне призначення: фізичне знищення євреїв як нації та комуністів як політичної сили. Історія людства не знає нічого більш жахливого аніж буття-до-смерті, яке створили нацисти.

На межі політичного життя та політичної смерті опиняються політики, які обвинувачують СРСР у початку Голокосту, бо така маячня не має нічого спільного з реальною історією. Панування класу номенклатури при комуністичному режимі має свої жахливі сторінки історії. Важливо запобігати як появі нацизму, так і появі партократії. Але страх у суспільному бутті, так само як у біологічному, має не тільки негативну функцію. Постає риторичне запитання: політики бояться Бога?

Ключові слова: страх, жах, фікція, нацизм, комуністичний режим, репресії, ідеологія, святенництво, лицемірство.

Метою статті є дослідження сутності суспільного буття, в якому панує страх як руйнівна сила, та в якому безвідповідальні політики не знають істини Еклезіаста: Бога бійся!

Актуальність дослідження зумовлена перманентною необхідністю осмислення минулого, аби запобігти повтору помилок виникнення та існування стану суспільства, в якому панує насильство та страх, і в якому зникли моральні засади буття.

Діалог культур у сучасному світі все частіше відбувається на ґрунті настроїв страху і навіть жаху. В епоху панування тоталітаризму цей стан суспільства став «нормою», створивши абсурдне буття ненормального суспільства. Ґрунтом такого стану суспільства та таких настроїв був і є тотальний обман.

Розбудова незалежної та самостійної України потребує постійного звернення до її важкого та повчального минулого, зокрема панування тоталітарного режиму та не менш повчального теперішнього стану, в якому продовжує панувати обман, лицемірство, святенництво.

Характерною ознакою епохи тоталітаризму була «холодна війна», яка робила проблематичним нормальний діалог, без взаємного залякування сторін. Внутрішня політика тоталітарних режимів теж була побудована на контролі та залякуванні. Діалог втрачав ознаки живого, вільного обговорення наявних проблем. Діалог відбувався під тиском ідеології, метою якої було зомбування населення. Нагадаємо, що **zom-bie** /ˈzombi/ *n* (coloc) dull, slow, lifeless, mindless person [1, с. 497] – це люди, які втратили розум, повноцінне життя і відчуття дійсності. «Комуністичний режим часто називають ідеократією – настільки часто держава посилається на свою ідеологію та наполягає на прихильності щодо неї. Необхідно ставити одне напроти одного – ідеологію та дійсність. Це особливо важливо, коли йдеться про режим, котрий у більшому ступені, ніж будь-який інший, заснований на ідеології» [2, с. 196] (переклад тут і дал наш – О.Б.).

Комуністичний режим виник унаслідок насильства. Завжди, коли у суспільстві спалахує насильство та відверта війна, слід згадувати про руйнацію суспільного буття та екзистенційний страх пересічних людей. Конституції 1918, 1924, 1936 років, як стверджує Р. Арон, були фактичною фікцією та спробою показати, що режим, в якому панує насильство, нібито є конституційним. Цікаве зауваження Р. Арона, що у перших двох конституціях про комуністичну партію не було сказано ані слова. На папері виходило, що у новоявленій імперії встановлено парламентський режим, який протягом 1918–1924 року охопив усі губернії попередньої, царської імперії: «... якщо ви віддасте перевагу іншому виразу, більшовики відбудували єдність царської імперії» [2, с. 198], тобто «прихопили» також Україну. Метою більшовиків (закріплена у Конституції СРСР 1924 року) було об'єднання усіх робочих у всесвітню радянську республіку. Зрозуміло, що жодного соціологічного опитування щодо бажання «усіх робочих» це робити не проводилося. Україна отримала статус «радянської республіки» із формальним, а, по суті, фіктивним правом виходу з імперії та набуття самостійності. Ідеологія працювала настільки ефективно, що самі зомбовані-керовані не помічали, в яку «гру» вони грають. «Правителі не сумніваються у схваленні керованих, але церемонії привітання сприяють підтримці режиму з боку громадян: організація ентузіазму та одностайності – психологічний прийом, мета якого – забезпечити єдність народу та правителів» [2, с. 201]. У третій Конституції (1936 року) комуністична партія згадується у статті 126 як організація найбільш свідомих громадян та у статті 141 з приводу обрання кандидатів у виборах суспільними організаціями. Комуністична партія начебто знаходиться на другому плані. Створюється міфологема для Заходу та для власних громадян, що партія і держава розмежовані, що партія – це просто суспільна організація на кшталт профспілок. Але реально компартія визначала «інтереси трудящих», з якими узгоджувалася свобода слова, свобода волевиявлення, свобода преси тощо. Для тих, хто був чимось незадоволений, Конституцією передбачався особливий статус міністерства внутрішніх справ як апарату насильства. По суті, Конституція була ширмою, за якою комуністична партія, наділена абсолютною владою, здійснювала так звану «диктатуру пролетаріату». Ідеологія більшовиків, посилаючись на теорію Карла Маркса, обґрунтовувала необхідність насильства та страху для переходу від капіталізму до соціалізму. Оскільки справжній ворог фактично був знищений (встановлена монополія комуністичної партії, знищена приватна власність на засоби виробництва), то доводилося створювати ворогів штучно! Р. Арон влучно зазначив, що деякі з цих «ворогів» діяли як камікадзе, тобто готові були пожертвувати собою заради режиму, але більшість була залякана (деякі були особисто катовані чи були такі, що боялися за своїх рідних людей). Р. Арон назвав повною логічною маячнею сталінський висновок: «класова боротьба посилюється по мірі побудови соціалізму» [2, с. 205]. Але навіть така ідеологічна основа репресій

«спрацювала» і дозволила Й. Сталіну утримати владу. Крім того, утворився олігархічний клас, який спочатку був у формі верхівки комуністичної партії, а згодом постав і зараз без страху існує, зокрема, у формі «підприємців». Олігархічну владу не спромоглася ліквідувати жодна з сучасних кольорових революцій, і вона добре себе почуває в умовах продовження панування фікцій демократії. Зараз ми спостерігаємо, як могутні ляльководи використовують фобію та демонізацію супротивника у політичній боротьбі за світове панування на всьому пострадянському просторі.

Теперішня епоха несе у собі рудименти попередньої. Суспільне суще існує. У своєму існуванні воно має проявляти свою сутність. Сутнісне існування є дійсністю сущого. Але дійсність може бути прихована видимістю, цілою низкою міфологем. Видимість штучно створена і розрахована на некомпетентність того, хто «дивиться». Добре відома філософська істина, що можна дивитися і не бачити того, на що дивишся. Мета ідеологів – не дозволити тому, хто дивиться, побачити сутність. Сутність не є аксіологічною, так само як істина, характеристиками якої є об'єктивність за змістом, конкретність, системність та динамічність. Видимість завжди несе на собі печатку суб'єктивної оцінки і нав'язування тої чи іншої правди. Метою заміни сутності видимістю є створення сталих міфологем, які будуть «на слуху». Самі по собі міфологеми не є страшними. Вони навіть є привабливими своєю простотою, бо не вимагають самостійного мислення. А якщо міфологему висуває також міфологізований «авторитет», на зразок Й. Сталіна, то більшості залишається сприймати її як істину «в останній інстанції». Страшною є ситуація, коли гинуть люди, і міфологеми оволодівають масами, бо наслідком цього є неможливість побачити жакливу дійсність, яка змушує прочинитися Ніщо. «Ніщо дає про себе знати в настрої жаху – але не як суще <...> Жак зовсім не спосіб осягнення Ніщо. Однак саме завдяки йому і в ньому Ніщо прочиняється <...> За жаху суще загалом стає хитким <...> Адже суще все ж не знищується жахом так, що залишає після себе Ніщо. Та й як йому знищуватися, коли жак супроводжується самою нашою абсолютною неміччю щодо сущого загалом» [3, с. 81].

Прикладів жакливих наслідків маніпуляцій свідомістю в історії людства вдосталь. Особливо вражає здатність комуністичної ідеології впливати на такі сфери, як музика, живопис, гуманітарні і навіть природничі науки. Мало того, що прочиняється Ніщо, та ще і окреслюється шлях в Нікуди. Не менш жакливою була думка, що включення якого-небудь народу до складу соціалістичної держави є прогресивним, а переселення народів – цілком нормальною практикою. Насправді така практика була нічим іншим, як страшним терором. Депортація під час другої світової війни охопила карачаєвців, калмиків, чеченців, інгушів тощо. Можливо, якби українців не було так багато, то і вони були б депортовані.

Якщо з античного часу людина починала філософствувати на підставі здивування (Аристотель), то вже в XIX ст. з'являється нова підстава: відчай, руйнація у масовій свідомості сподівань на світле майбутнє. Першими це побачили і написали про це Микола Гоголь та Сьорен К'єркегор. І дійсність XX та XXI сторіччя продемонструвала просто неймовірну кількість безглузвих смертей людей!

Міфологеми покликані змінити дійсність в очах пересічних громадян. Оскільки і сутність, і видимість однаково можуть виражатися словами, то побачити підміну сутності дуже важко. Дійсність вимагає осмислення. Міфологеми, навпаки, не вимагають самостійного мислення. «Найбільш важливі та значні думки з'являються на світ голими, без словесної оболонки: знайти для них слово – особливе, важке діло, ціле мистецтво. І навпаки: дурниці та вульгарності відразу приходять, вбрані у строкаті, хоча і старі ганчірки – так що їх можна прямо, без будь-яких складнощів підносити публіці». [4, с. 69–70].

Сутність – це функціональна залежність одиничного від загального. Першою сутністю Аристотель називав найближчий до одиничного суцього загал. Наступна сутність вже більш абстрактна, ніж попередня [5, с. 88–89]. Для створення ілюзії, видимості, фікції реальності використовуються найбільш загальні, абстрактні поняття: «свобода», «рівність», «братерство», «героїзм», «демократія», «пролетарі» тощо. Тільки у разі сходження від абстрактного до конкретного стає зрозумілою вартість проголошуваних цінностей, і сутність отримує можливість проявити себе. Але думкою про дійсність може бути тільки своя *власна* думка, яка вимагає виробляти власну інформацію, але думка має перешкоди. По-перше, міфологеми активно підтримуються засобами *масової* інформації. По-друге, самостійне мислення не дається від народження, а формується через кропітку працю «накачування» сили думок (М. Мамардашвілі). По-третє, філософія, яка покликана виховувати особистостей, опинилася за «бортом корабля революції» на просторах імперії. «Соціальні та політичні обставини виштовхували філософів у спеціалізовані заняття. Всі ховалися у особливого роду культурні ніші – хто в історію філософії, хто в логіку, хто в естетику, хто в етику <...> Подивився навкруги – немає тих, кого називають філософами, саме філософами за темпераментом» [6, с. 57]. Великі маси людей постійно, регулярно, історично втрачають можливість розуміти дійсність.

Страх завжди відіграв велику роль. Саме страх породжує відчай. «Оскільки, як кажуть лікарі, немає жодної цілком здорової людини, то, добре знаючи людей, можна також сказати, що ніхто не є вільним від відчаю: немає нікого, у кого глибоко всередині не перебувало б занепокоєння, тривога, дисгармонія, страх перед чимось невідомим чи перед чимось зовнішнім чи страх перед самим собою» [7, с. 262]. Відчай створює напругу жахливого стану на межі «життя – смерть». Оскільки людина може знаходитись під впливом, наприклад, алкоголю, наркотиків, то вона бодай тимчасово, але може втратити відчуття страху. П'яниця, який випадає з певного поверху будинку і летить до землі, абсолютно не відчуваючи страху, часто залишається живим саме тому, що знаходиться у специфічному розслабленому стані відсутності відчаю, стані прямого випадання з дійсності.

Крім страху, існують занепокоєність, побоювання, тріпотіння, жах тощо. Ці настрої не є ідентичними страху. Якщо страх загострює відносини «людина – світ», «людина – людина», то жах виникає у відношенні «буття – небуття» або «буття – ніщо». Якщо ж людина опиняється «одною ногою» у небутті, то вона замирає від жаху перед небуттям, перед вмиранням. Коли конкретна людина відчуває страх, то вона «усвідомлює своє існування» [8, с. 5]. Але чи усвідомлює конкретна людина свою людську сутність, реалізацію власної сукупності моментів дійсності за умов нездатності цю дійсність побачити? Така здатність є у філософів. Зокрема, Олександр Зінов'єв добре побачив сутність «радянської людини» як «гомо советікус» [9]. Оскільки *homo sovieticus* – це звичайні *homo stultus*, змушені долею «гратися» у комунізм, то такі люди є ханжами та лицемірами. «Святенництво зводиться, по суті, до одного руху: а саме до того, щоб робити вигляд добродетності там, де хазяйнує порок. Типовим проявом цієї якості слугує настанова інших «на шлях істинний», тоді як той, хто наставляє, дуже від нього далекий. Ханжа споріднений лицеміру, однак відрізняється від нього тим, що сам носить маску, але не нав'язує її іншим. Причому вимагає, щоб визначена їм личина стала людським єством. Якщо лицемір не зволікає себе виставити у вигідному світлі, то ханжа не упустить нагоди повчати будь-кого так, начебто він, ханжа, сам був зразком добродетності. Зазвичай ханжа вимагає від інших те, що не спроможний виконати сам» [10, с. 94].

Згадаймо, як одностайно та натхненно аплодували люди на будь-яких партійних зборах. І це притому, що «Сталін ввів поняття «ворог народу». Цей термін <...> давав можли-

вість будь-кого, хто у будь-чому не згоден з Сталіним, піддати найжорстокішим репресіям» [11, с. 70] З тих, хто постійно демонстрував «одобрямс» партійної політики, «повністю ніхто не був введений в оману, але мало у кого вистачало мужності сказати англійською “nonsense” – дурниця» [2, с. 228].

Висновки. Суспільне буття стає все більш політизованим. Політика є хворобою до влади. Громадяни, які розуміють, що ними керують одурманені владою люди, знаходяться у стані постійної напруги, страху. Жахливі прояви буття підсилюють екзистенційний страх виживання широких мас людей. На жаль, ми є свідками поширення суспільного страху внаслідок того, що для багатьох керівників «Бог помер» (Ф. Ніцше). Ми є свідками зростання суспільної напруги, бо не припиняється війна, у занепаді освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення громадян тощо.

Список використаної літератури

1. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Volume 2. M-Z / Russian Language Publishers Moscow, Oxford University Press. 1982.
2. Арон Раймон. Демократия и тоталитаризм / Перевод с французского Г.И. Семенова. Москва. Текст. 1993.
3. Гайдеггер М. Що таке метафізика? / Філософія. Хрестоматія. Від витоків до сьогодення. Навчальний посібник. За ред. Академіка НАН України Л.В. Губерського. Київ : «Знання», 2009.
4. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности. Опыт адогматического мышления. Ленинград : Издательство ленинградского университета, 1991.
5. Аристотель. Категорії. Глава п'ята [Сутність]. / Філософія. Хрестоматія. Від витоків до сьогодення. Навчальний посібник. За ред. Академіка НАН України Л.В. Губерського. Київ : «Знання», 2009.
6. Мамардашвили М.К. Философия – это сознание вслух. / Мераб Мамардашвили. Как я понимаю философию. Москва : Издательская группа «Прогресс» «Культура», 1982.
7. Кьеркегор С. Болезнь к смерти. Книга II. Всеобщность отчаяния. Страх и трепет. Москва, 1993.
8. Ковальчук О.Г. Гоголь: буття і страх. Ніжин, 2009.
9. Зиновьев А.А. Гомо советикус. Пара беллум. Москва : Моск. Рабочий, 1991.
10. Пролеев С.В. Энциклопедия пороков. Київ : Наукова думка, 1996.
11. Росси А. Анатомия сталинизма. Париж, 1957.

FAIR AS A FACTOR OF SOCIAL EXISTENCE**Oleksii Buchyn***Nizhyn Mykola Gogol State University,**Faculty of History and Law,**Department of Political Science, Law and Philosophy**Graf'ska str., 2, 16600, Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine*

Fear is inherent in a person as a biological being and is a component of the instinct of self-preservation. This fear is also called “animal”. The factors of fear are not only the biological basis of human existence, but also the social basis. Fear is artificially created and used by humans against humans as a powerful factor of social existence: humiliation of human dignity. Fear is the psychological state of people. Some people are very easily scared and intimidated. When information emerged about the life-threatening coronavirus, vaccine scammers immediately appeared. Panic allows fraudsters to make money. Scared people can cause panic and disorder in society. Fear setters in the souls of people, in particular, through living examples of the terrible in society. Horror is a state of being. When there is horror, then we say: “awful existence”, “terrible conditions of being”, “people live in terrible conditions” and so on. Horror points to the boundary of being-nothingness. The issue of life and death may arise, for example, in the event of a repeal of state regulation: the regulation of the state by road safety, health care, etc., is eliminated, and an increase in road accidents and an increase in fatalities can be expected.

Fear becomes widespread during repression. It has been 75 years since the liberation of Auschwitz-Birkenau, one of the largest Nazi concentration camps that has existed since 1940 near the city of Auschwitz in Poland. There were many concentration camps, but some had a special purpose: the physical destruction of Jews, as a nation, and the Communists, as a political force. The history of mankind knows nothing more horrifying than the existence-to-death created by the Nazis.

Politicians who blame the USSR for the beginning of the Holocaust are on the verge of political life and political death, because such a loophole has nothing to do with real history. The domination of the class of nomenclature under the communist regime has its horrifying pages of history. It is important to prevent both the emergence of Nazism and the emergence of partocracy. But fear in social life, as well as in biological life, has not only a negative function. A rhetorical question arises: are politicians afraid of God?

Key words: fear, horror, fiction, Nazism, communist regime, repression, ideology, sanctimony, hypocrisy.